

AZ ÚJÉV TÖRTÉNETE

Miért éppen január elsején ünnepeljük az újévet?

Ha az év kezdete az új kezdést, az örök körforgás egy új szakaszának kezdetét jelképezi: nyilván az év kezdetét is tavasz táján kellene ünnepelni, amikor a téli fagy enge­dése, a növényzet sarjadása a természet újjá­születését hirdeti. Ha pedig már akkor akarjuk megünnepelni a fagy fölött diadalmas élet visszatérését, amikor – még a tél mélyén – a napok hosszabbodása először sejteti velünk a fény, meleg és élet majdani győzelmét, akkor „tudományosabb” lett volna az újév napját csillagászatilag is pontosabban megállapítani: a téli napforduló napjára, vagy arra a hozzá közeli napra, amikor a „fordulat” először válik érzékelhetővé, pl. december 25-re, amikor ősidők óta köszön­ttöttek a Nap születését. A mi újévünk nap­jának ilyen meghatározását sem tavaszi han­gulatok, sem csillagászati számítások nem indokolják.

Naptár és naptári rendszer azóta létezik, amióta kialakult a földművelő életmód. A

vadásztársadalmak számára még elegendő volt, ha tapasztalati úton tudomásul vették az időjárás viszonyok váltakozását. A föld­művelő társadalmaknak már életbe vágó szükségük volt arra, hogy meglehetősen pon­tosan előre tudják, meddig kell gazdál­kodniuk készleteikkel, mikorra készüljenek fel a közös munkákra: szántásra, vetésre, aratásra. Azt könnyű volt fölismerniük, hogy a mezőgazdasági munkák természetes idő­pontjai és a Nap járása között szabályos összefüggés van. A legkorábbi „év” tehát nem lehetett más, mint napév: az az idő, amelynek leteltével a Nap ismét ugyanazon helyzetbe tér vissza. Ennek meghatározásá­hoz különböző lehetőségek kínálkoztak: pl. a napfelkelte helyének vagy a Nap delelési pontjának megfigyelése, esetleg más, de mindig a Nappal kapcsolatos csillagászati jelenség. Ezután már csak azt kellett pon­tosan meghatározni (erre szolgáltak a papok megfigyelései), hány nap telik el a Nap két pontosan azonos állása között. Egyiptomban már az i. e. III. évezredben tudták, hogy 365

és 1/4 nap telik el. Az ily módon többé­kevésbé pontosan megállapított napévet a legtöbb természeti nép körében két nagy szakaszra osztották: egy hosszabb időszak­ra szántástól – terménybetakarításig, és egy rövidebbre, amikor a mezőgazdasági mun­kák szünetelnek. A mezőgazdasági munkák időszakát a munkák jellege szerint kisebb szakaszokra kellett osztani. Erre természetes támpontot nyújtottak a Hold időszakos vál­tozásai. Mindenki megfigyelhette, mikor van újhold, a csillagász-papok pedig a két új­hold közötti időt ugyancsak pontosan meg tudták határozni.

A tipikusnak tekinthető legkorábbi naptári rendszerek három természetes alapegysége tehát: a nap, a holdhónap és a napév. Most tekintsünk el attól, hogy tudományos szem­pontból holdhónap és napév nem egyértel­mű fogalmak. Elég azt tudnunk, hogy gya­korlati szempontból valamennyi naptári rendszer a két újhold között eltelt időt tekinti holdhónapnak (ez az ún. szinodikus hónap), napévnek pedig a két, azonos ponton tör-

Ez a babilóniai ékirásos tábla rögzítette az újholdtól újholdig terjedő időtartamot, valamint a holdfázisokat az i. e. 103–101-ig terjedő évek 25 hónapos időszakában

ténő napfelkelte közötti időt (ún. tropikus év, a görög troposz = fordulat, azaz napfordulás szóból). Azt könnyen és igen korán megállapították, hogy nagyon durván számítva 12 holdhónap felel meg egy napév időtartamának. E hónapok közül, a naptári rendszerek kialakulása idején csak azokat vették számba, amelyek a mezőgazdasági munkák idejére estek. Az évet általában 9–10 hónapra osztották, utána következett a hónapokra nem osztott holt idő, majd – amikor a Nap felkeltekor ismét megjelent a kijelölt ponton: megkezdődött az új esztendő.

Nagyjából ennek a stádiumnak felel meg a legkorábbi római naptár is, amelyet a hagyomány Romulusnak, Róma monda szerinti egyik megalapítójának tulajdonít. Az első hónap martius volt; a tavaszi napéjgyenlőség idején. Ekkor kezdődtek a munkák a földeken, és ekkor kezdődtek a „szokásos” hadműveletek is. Mars isten, a hónap névadója, egy személyben volt a hadak istene és a vegetáció védelmezője. A legősibb római naptárban március havára rögzített ünnepek is érzékeltetik e hónap „évezdési” jellegét: március 17-én, Liberalia ünnepén ruházták fel az immár felnőttnek számító ifjakat a férfi-tógával; a március 19–23 közötti ötnapos ünnep keretében pedig ünnepléses fegyverszentelés volt. A hónapok sora csak decemberig terjedt – az utolsó hat hónapot a sorszámból eredő nével jelezték. A munkátlán és harc nélküli téli hónapokat nem is vették számba, nevük sem volt. A legkorábbi római év tehát csonka év volt olyan értelemben, hogy csak a nagyobb részét osztották hónapokra. Ehhez hasonló naptári rendszerekkel a legkülönbözőbb természeti népek körében találkozunk.

A gazdasági élet fejlődése, a kézművesség, főként a kereskedelem terjedése tették szükségessé a teljes egészében hónapokra osztott év megjelenését. A teljes napévet kellett összehangba hozni a holdhónapok rendjével és napokban is megállapítani mindkettőnek a hosszúságát. Ez a feladat azonban szinte áthidalhatatlan nehézségeket támasztott, mert a nap, hónap és év egymástól független természeti tényezőkből erednek, ezért egymással összemérhetetlenek. Egy holdhónap egyenlő: 29 nap, 12 óra, 44 perc 3 mp.; egy „holdév” azaz 12 holdhónap: 354 nap 8 óra 48 perc 36 mp., egy napév pedig: 365 nap

5 óra 48 perc 46 mp. Tehát valamilyen kényszermegoldáshoz kellett folyamodniuk. Az újhold napjának viszonylagos pontosságát úgy érték el, hogy váltakozva 29 és 30 napos hónapokkal számoltak és így egy évben csupán kb. 8 óra 50 perccel tértek el a csillagászatilag helyestől. Bonyolultabb feladatot jelentett a „holdév” és „napév” egyeztetése, ahol az évi eltérés csaknem 11 nap. Ezt időszakos szökőhónapok beiktatásával érték el és ennek érdekében bizonyos ciklusok szerint szabályozták az éveket. Ezt az ún. luniszoláris (Hold és Nap szerinti) naptári rendszert követték az ókori Elő-Ázsia naptárai, babilóniai kezdeményezésre, és tőlük vették át a görög városállamok is. Az athéni naptár az i. e. V. században pl. 8 éves ciklust ismert, amelyen belül öt 12 hónapos és 3, egyenként 13 hónapos évvel számoltak; így a 8 év alatt mindössze kb. másfél napot „tévedtek”. Ennél is pontosabb a 19 éves ciklus, amelyen belül 12 „közönséges” év mellett 7 szökőhónapos évet számolnak – így már csak több mint 200 év után jelentkezik egy nap eltérés. Ezt a ciklust Athénben Metón csillagász dolgozta ki és az i. e. IV. század óta alkalmazták. Ugyancsak 19 éves cikluson alapul a zsidók zsinagógai időszámítása.

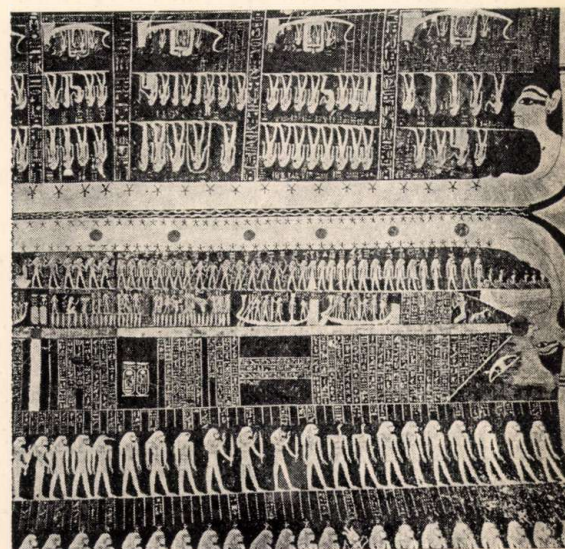
A luniszoláris évek bevezetése azonban azal a következménnyel járt, hogy a napév kezdőnapja már nem eshetett pontosan a csillagászatilag kiszámított időpontra, hanem azt csupán megközelítette. Az évezdet megközelítő dátuma roppant változatos lehetett, de rendszerint valamely csillagászati szempontból kiemelkedő nap közelébe esett. Ilyen kedvelt napok voltak: a téli vagy a nyári napforduló (december 21., illetve június 21.), vagy az őszi, illetve tavaszi napéjgyenlőség (szeptember 23., illetve március 21.). Babilóniában a tavaszi napéjgyenlőség hónapja, a niszánu volt az év kezdete. Az ószövetségi zsidók éve az őszi napéjgyenlőség hónapjával kezdődött, de a babilóniai fogság idején sajtós kettős évezdetre tértek át: a hónapokat (melyeknek nevét is a babilóniaiból vették át) a tavaszi niszán hónaptól számolták, az év kezdetét azonban továbbra is őszre, az év hetedik hónapjára tették. Az athéni év kezdete elvileg a nyári napfordulót követő első újhold, amely így a mi számításunk szerinti június 22. és július 20. közé esik. A makedón naptár ismét az őszi napéjgyenlőséget választotta elvi ki-

indulópontnak: a valóságos évezdet az ezt megközelítő napok egyikére esett. A zsinagógai használatban ma is érvényes zsidó naptár szerint az újév ünnepe ugyancsak az őszi napéjgyenlőség körüli időre esik: szeptember 5. és október 5. közé.

A korai naptári rendszerek nagy része tehát (ez nem vonatkozik pl. az ókori egyiptomi naptárra) a csillagászati szempontból jellegzetes napok körüli napok egyikét választotta a ciklikus rendszer követelményeinek megfelelően az év kezdetéül, de ezen az alapon belül több hetes ingadozások voltak lehetségesek.

Érdemes még szólnunk a mi újévünk napja kijelölésének körülményeiről. Láttuk azt, hogy a legkorábbi, „romulusi” római naptár (a miénk távoli őse) csak márciustól decemberig számolta a hónapokat. A római hagyomány szerint már Numa Pompilius király (Romulus utóda) szabályozta a naptárt oly módon, hogy a tizhónapos évet 12 hónapossá cserélte fel, két új hónapnak, a januariusnak és februariusnak beiktatásával. Valószínűleg ez a módosítás csak később, már a római köztársaság idején, az i. e. V. század közepe táján történt. Máiig sincs viszont egyértelműen tisztázva az a kérdés, hogy az új

Ezen a VI. Ramzesz sírjából származó naptártáblán Nut égi istennő a nappal és az éjszaka istenei között nyújtózik. A tábla – több hasonlóval egyetemben – mitológiai alapon jelképezi az idő múlását

Az Amittunban talált császárkori naptár részlete.
A rovatok elején álló betűk a nyolcnapos római „hét”
napjait jelölik

naptár bevezetésével a két új hónap az év elejére vagy végére került-e. Feltűnő ugyanis, hogy a február havi ünnepek jellegzetesen év végi, évváró hangulatúak. Február 17-én, a Quirinalia napján Romulus halálának, „istenné válásának” évfordulóját ünnepelték, február 21-én volt a halotti szellemek ünnepe (Feralia), február 23-án a Terminalia, amely a földiek megszületésére szolgált, de a terminus (= vége, határa valaminek) szó eredeti jelentése alapján az év végét is jelenthette. Másnap volt a királymenekülés napja – amely az újabb kutatások szerint azonban nem lehet a királyok elűzésének történeti emléknappja, hanem arra a mágikus indítékú szertartásra nyúlik vissza, amely szerint a királynak az év végén egy napra távoznia, „menekülnie” kellett, hogy az év kezdetén visszatérve, mintegy királyi hatalmában újjászületve kezdhesse uralkodásának új esztendejét. Mindez arra vallana, hogy legalábbis egy időre február az év végének hónapja volt.

Más jelenségek azonban (a római hagyomány is) arra vallanak, hogy január már bevezetésékor is az év első hónapjává lett. A hónap neve szól leginkább emellett. Ianus isten, akinek nevét ez a hónap viseli, ugyanis

a kapuk (latinul: ianua) és általában minden kezdet ünnepe: róla az év 11. hónapját nem lehetett elnevezni, annál inkább az első! Azt feltételezzük, hogy ianuarus hónap, legalábbis amióta ezt a nevet kapta, Ianus istennek és az év kezdetének hónapja volt. Ez esetben a februári évvégi ünnepeket azzal magyarázhatnánk, hogy ezek egykor a hónapokba még nem sorolt „holt idő” utolsó szakaszát zárták le (ezért esnek mind a hónap második felére), ámde csupán a 12 hónapos év megszervezésekor foglalták el naptári helyüket a második hónap utolsó két hetében. Az egykori márciusi évkezdés emléke így élt tovább Róma ünnepi rendjében. Numa király naptári rendszere sajátos luniszoláris évekkel számolt. A 12 hónapos holdévet a csillagászatilag helyes 354 nap helyett 355 napban állapította meg. Ennek oka a római babona, amely a páratlan számokat szerencsésekknek tartotta, a párosakat balvégzetűeknek (ezért kevés kivétellel a római ünnepek is a hónap páratlan napjaira esnek). Így az év napjainak is páratlan számúknak kell lenniük. A 355 napos „holdévet” (amely már nem volt „igazi” holdév) a napévvél úgy egyeztették, hogy minden második évben 22, illetőleg 23 napos szökőhónapot iktattak be február 23., a Terminalia napja után. Neve egyszerűen: a közbeiktatott hónap. Így furcsa naptári rendszer jött létre – négyéves cikluson belül egyenként 355 + 377 + 355 + 378 napos évekkel. Tehát egy négyéves ciklus összesen 1465 napból állt. A ciklus negyedik évének azért kellett páros számú napból állania, hogy (ami fontosabb!) az egész ciklus együttesen állhasson páratlan napokból. Ennek azonban az volt a következménye, hogy a római naptár nagyon hamar elszakadt a holdévtől is, a napévtől is – hiszen az 1465 napos négyéves ciklus évi átlagban 366 1/4 napot adott. A naptári év pontatlanságán a köztársaság utolsó századaiban úgy próbáltak segíteni, hogy a főpapok testületére ruházták a szökőhónapos évek meghatározását. Ezzel azonban a római naptár a politikai és gazdasági manipulációk eszközévé is lett. Pillanatnyi érdekeknek megfelelően nyújtották meg vagy

rövidítették le az éveket. Ilyen lépés eredményeként vált a januári évkezdet is egyértelművé. I. e. 153-ban a súlyos hispániai hadihelyzet miatt kívánatosnak tűnt, hogy a kijelölt hadvezérek mennél hamarább vehessék át feladatukat: e célból a szenátus a consulok hivatalba lépésének napját márciustól előrehozta január 1-re, és ettől a rendszertől – mivel ez a hónap amúgyis Ianusnak, a kezdet istenének hónapja – a későbbiekben sem tértek el. Ebben az évben vált tehát január elseje „igazi” újévvé, amelynek fényét még fokozta, hogy az új consulokat (és csakhamar a többi magistratust is) ezen a napon iktatták be méltóságukba. Az egykori márciusi évkezdet emlékét már csak a halványodó jelentőségű „évkezdeti” ünnepek tartották fenn.

Január elseje maradt az év kezdete Caesar naptárreformja után is. Ekkor a naptári viszonyok már olyannyira összekuszálódtak „a pontifexek hanyagsága folytán”, hogy a polgári és a csillagászati év között 90 napos eltérés mutatkozott. Ennek kiküszöbölésére Caesar a Város alapítása utáni 708. évet (i. e. 46.) két szökőhónappal 445 naposra egészítette ki (ezért a zűrzavar évének nevezték), és még a következő évet is szökőévnek nyilvánította. A jövőt illetően azonban szakított a szökőhónapok rendszerével, és azzal a törekvéssel is, hogy a napévet és holdhónapokat valamiképpen egyeztetni próbálják. Caesar naptárreformja a római birodalom területén meghonosította és lényegesen tökéletesítette is az addigi naptártörténet egyetlen tiszta napévet: a 365 1/4 napos egyiptomi évet, amelyben a hónapok már csupán a napévnél 1/12 részét jelentik: semmi közülük a Hold járásához. Ezzel sikerült elkerülni a szökőhónapokkal járó jelentős naptári ingadozásokat is. Az év egyes napjai már csak a Nap járásához igazodnak – olyan minimális eltéréssel, amelyet a négyévenkénti szökőnap egyenlít ki. Ebből a szempontból nem volt különös jelentősége annak sem, hogy csillagászatilag mikorra esik az év kezdőnapja: csupán az volt fontos, hogy mindig ugyanazon csillagászati időpontra essék. Ennek következtében Cae-

sar naptári reformja óta (amelyet tovább pontosított 1578-ban XIII. Gergely pápa) január első napja, amely mindaddig a téli napforduló időpontja körül ingadozott, véglegesen megállapodott azon a csillagászati időpontra, amelyre történetesen az i. e. 44. év elején esett: tehát tíz nappal a téli napforduló után. Ezen már semmilyen további reform nem tudott változtatni.

A római császárkor kezdete óta alakult ki az újév megünneplésének szertartási rendszere. Ez sem volt egészen magától értetődő: a görögök pl. csupán naptári dátumnak tekintették az év első napját. Ámde a rómaiak úgy vélték, hogy valamely cselekmény kezdete előjelt rejt magában annak kimenetelét

illetően is. „Minden kezdésben benne a jó meg a rossz” – vallja az újévvel kapcsolatban Ovidius. Ezért vidám hangulatban igyekeztek köszönteni az újévet, hogy az egész esztendő ugyanígy teljék el.

„Üdvnek a hajnala kél! Áhitat csendje

köszöntse,

szent ez a nap: szavatok szent legyen

ajkatokon!

Pör ne zavarja fülünk! Pusztuljon a döre

civódás...

Hagyd ma, irigy népség, köznapi

dolgaidat...

Tiszta fehér díszben menet indul a tarpeii

várba,

Ünnepi színben a nap, s ünnepi mezben

a nép!”

(Ovidius: Fasti 1, 71 skk., Gaál László ford.)

Az emberek – miként Ovidius költeményéből megtudjuk – újév napján datolyát, mézet, aszalt szilvát, édes ételeket fogyasztottak, pénzzel és egyéb ajándékokkal halmozták el egymást. A császárok – akárcsak a mai államfők – a Kalendae Ianuariae napján fogadást és katonai parádét tartottak, híveiket megajándékozták és kitüntették. Egy i. sz. IV. századi szónok, az antiokhiai Libaniosz egyik beszédében színes leírást ad arról, miként ünnepelték az év első napját Antiochiában. „Már az ünnep előtti éjszakán népek az utcák. Minden lakásban evés-ivás, szibarita lakomák, ünnepségek és költekezés. Még az is szórja a pénzt, aki egész évben kuporgatni volt kénytelen; s aki egész évben józan, ezen az éjszakán minden bizonytalansággal az is lerészegszik.” A szilveszteri vigalom – íme, nem az újkor találmánya.

A római naptár általánossá válásával a január 1-i évkezdést kiszorította a birodalom területén a korábbi újévi napokat. Ez lett az egyetlen, általánosan elismert évkezdés. Nem tudta rangjáról leszorítani az egyház sem – bár a korai középkorban erős volt a törekvés arra, hogy a pogány ízű „Kalendae” helyett a „Meváltó születésnapja”, a Natale, azaz karácsony váljék az év első napjává. Ilyen megoldással kellett az egyháznak megalkudnia: január elseje számára is egyházas értelmezést találnia. Ez a nap, amely december 25-e után a nyolcadik, Jézus 8 napos korában történt körülmetélésének emléke, circumcisio domini. Régi naptárakban meg is található ez a bejegyzés. Innen a magyar „érti a csiziót” kifejezés: érti a naptárt, művelt, talpraesett ember.

Így élnek tovább naptári rendszerünkben a kereszténység közvetítése révén az ókori műveltség egykori vívmányai.

Hahn István

1409-ben készült az egyik legpompásabb középkori naptárkönyv Berry herceg megrendelésére. Az illusztrációkat a flamand Pol de Limbourg készítette.

